

PERSPEKTIVE RAZVOJA TURIZMA U POSTPANDEMIJSKOM RAZDOBLJU

Sažetak

Pandemija COVID-19 značajno je utjecala na sve aspekte ljudskih života pa tako i na turizam. Turisti su se okrenuli prirodi, ruralnim krajevima i kraćim putovanjima te je primijećen trend rasta potražnje za ruralnim turizmom. Brojni su pozitivni ekonomski i neekonomski učinci ruralnog turizma na poboljšanje života u ruralnim područjima. Razvojem turizma u ruralnim prostorima potiče se očuvanje prirodnih ruralnih resursa, ruralnog načina života, tradicije i običaja. Ruralni krajevi nude nove mogućnosti za zaradu kao što je bavljenje ruralnim turizmom što može potaći povratak stanovništva u ruralne krajeve. Ruralni turizam također može pridonijeti povratku izbjeglica i prognanika u Hrvatsku te je optimalan scenarij za razvoj ruralnih područja.

Ključne riječi: pandemija, ruralni turizam, povratak stanovništva

Uvod

U posljednjih šezdeset godina turizam je postao jedan od najvećih gospodarskih sektora na globalnoj razini i glavni pokretač gospodarskog i društvenog razvoja u mnogim zemljama. Ključni čimbenici rasta turizma, kako sugeriraju Milano, Novelli & Cheer² su sve veća potražnja za mobilnošću, slobodnim vremenom i jedinstvenim iskustvima. Na turizam bitno utječu krize, međutim nijedna kriza dosad nije toliko dugoročno utjecala na turizam kao kriza uzrokovana pandemijom COVID-19. Ona je uzrokovala okretanje turista prirodi i manjim mjestima, odnosno ruralnom turizmu, koji obuhvaća sve turističke aktivnosti u ruralnom području. Cilj ovog rada je dati pregled literature o potencijalnom razvojnom putu turizma poslije pandemije, prikazati definicije, karakteristike, učinke i važnost ruralnog turizma, njegovu ulogu u razvoju ruralnih područja i očuvanju tradicije, potencijalu za razvoj ruralnog turizma u ruralnim područjima Republike Hrvatske te kako razvoj ruralnog turizma može doprinijeti revitalizaciji života u ruralnim krajevima i povratku stanovništva.

Turizam i krize

Zbog svoje neopipljivosti, heterogenosti, vremenskog odmaka između rezervacije i putovanja te visokih troškova, turizam je posebno podložan rizicima i neizvjesnostima³. Iako postoje određena neslaganja oko značenja pojmova kriza i katastrofa, nema sumnje da obje odmah

¹ Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet turizma i ruralnog razvoja u Požegi

² Milano, C., Novelli, M & Cheer, J. M. (2019). Overtourism and Tourismphobia: A Journey Through Four Decades of Tourism Development. Planning and Local Concerns. *Tourism Planning & Development*, 16:4, 353-357.

³ Boksberger, P. E., & Craig-Smith, S. J. (2006). Customer value amongst tourists: A conceptual framework and a risk adjusted model. *Tourism Review*, 61(1), 6–12. u Williams, A., Chen, J., Li, G. & Balaž, V. (2021) Risk, uncertainty and ambiguity amid Covid-19: A multi-national analysis of international travel intentions. *Annals of Tourism Research*, Volume 92, 1-13.

utječu na broj turista, na izbor destinacije i hoće li turist uopće putovati⁴. Turizam je često prvi sektor pogođen krizama i prvi sektor na koji se čelnici oslanjaju u fazi oporavka⁵. Krize uzrokuju promjene na razini cjelokupnog sustava turističke ponude i potražnje, a nepostojanje odgovarajućeg modela upravljanja smanjuje mogućnost uspješnog odgovora i prilagodbe promjenama⁶. U 20. stoljeću bila su dva svjetska rata, tri teške ekonomske krize i četiri pandemije. Turizam je svaki put bio jedna od najteže pogođenih industrija⁷. Posljednja dva desetljeća obilježena su raznim globalnim i regionalnim krizama (klimatskom, geopolitičkom, financijskom i zdravstvenom). Veliki razorni događaji uključuju terorističke napade 11. rujna 2001., izbijanje SARS-a 2003., bombaški napadi na Baliu 2002. i 2005., tsunami u Indijskom oceanu 2004., napad na hotel Taj u Mumbaiu 2008., globalna gospodarska kriza 2008./2009., svinjska gripa 2009. i izbijanje MERS-a. u 2015. Ti događaji nisu doveli do dugotrajnog pada turističkih aktivnosti te se može zaključiti da je turizam bio otporan na takve krize. Za razliku od njih, pandemija COVID-19 značajnije je utjecala na oporavak turizma jer su ograničenja putovanja vrlo brzo negativno djelovala na nacionalna gospodarstva. Pandemija je istaknula potrebu za proaktivnim planiranjem za povećanje otpornosti⁸. Turizam je među gospodarskim granama na koje je ova pandemija najviše negativno utjecala⁹. Prema UNWTO-u, broj međunarodnih turističkih dolazaka smanjen je za 67 milijuna tijekom prvog kvartala 2020. godine¹⁰. Dokument Turistički trendovi i politike OECD-a iz 2022. godine¹¹ otkriva da je kriza bila važan podsjetnik na vitalnu ulogu turizma u globalnim, nacionalnim i lokalnim gospodarstvima.

Mnogi istraživači iskoristili su ovu posljednju globalnu krizu za istraživanje različitih aspekata utjecaja pandemije na sadašnje i buduće brojke turizma. Neki su vidjeli ove okolnosti kao trenutak za razmišljanje i iskoristili ih za pokretanje reformi i transformacija koje turizam postavljaju na odgovorniju i održiviju putanju. Drugi su pozvali znanstvenike koji se bave turizmom da podrže turističku industriju u razvoju strategija oporavka koje će dovesti do povratka na "uobičajeno poslovanje" što je prije moguće. Na primjer, Higgins-Desbiolles¹² tvrdi da je COVID-19 široko prepoznat kao izazov ili čak preokret za

⁴ Mason, P. (2017). *Geography of Tourism: Image, Impacts and Issues*. Oxford: Goodfellow; Timothy, D. J. (2006). *Safety and Security Issues in Tourism* u Buhalis, D. & Costa, C. (ur) (2006). *Tourism management dynamics: trends, management and tools*. Amsterdam: Elsevier Butterworth-Heinemann, 19-27.

⁵ Carlsen, J. & Liburd, J.J. (2007). A Research Agenda for Tourism Crisis Marketing Recovery and Communications. *Journal of Tourism and Travel Marketing*, Vol. 21, no. 3, 265-276 u Liburd, J. & Edwards, D. (2010). *Understanding the Sustainable Development of Tourism*. Oxford: Goodfellows.

⁶ Strategija razvoja održivog turizma do 2030. URL:

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2023_01_2_18.html.

⁷ Zhang, Y., Shen, H., Xu, J. & Qian, S.F. (2022). Antecedents of attitude and their impact on behavioral intention in the staycation context. *Front. Psychol.* 13:996788, 1-14.

⁸ Gössling, S., Scott, D., Hall, C.M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29:1, 1-20; Liburd, J. & Edwards, D. op.cit.; Strategija održivog razvoja turizma do 2030. op.cit.

⁹ EU strategy for sustainable tourism. URL:

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0109_EN.html.

¹⁰ Zhang, H., Song, H., Wen, L. & Liu, c. (2021). Forecasting tourism recovery amid COVID-19. *Annals of Tourism Research*, Volume 87, 1-16.

¹¹ OECD (2022). *OECD Tourism Trends and Policies 2022*. OECD Publishing, Paris, URL:

<https://doi.org/10.1787/a8dd3019-en>.

¹² Higgins-Desbiolles, F. (2020). The "war over tourism": challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism online*, 1-19.

putovanja i turizam. Wilkinson, Coles i Petersen¹³ kažu da je pandemija pružila prostor za razmišljanje i „pažljiv nastavak“ ove ovisne putanje. Assiouras, Vallströmb, Skourtis i Buhalis¹⁴, navode da bi tijekom kriza akteri trebali sukreirati vrijednosti preispitivanjem postojećih praksi, pretpostavki i uvjerenja (prema Weinberger i Wallendorf¹⁵) s obzirom na to da postojeće procedure rješavanja problema nisu toliko korisne kao što bi bile tijekom stabilnih razdoblja (prema Visentin, Reis, Cappiello, & Casoli¹⁶). Yu, Zhao, Tang, i Pang¹⁷ pronašli su mnoga istraživanja o tome kako se ponašanje turista promijenilo i kako su na te promjene utjecale politike koje kontrolira vlada i psihološki čimbenici turista. Oni također tvrde da je prema Shovalu i Isaacsonu¹⁸ mobilnost bitan dio turizma te, prema Zheng, Li, Lin i Zhang¹⁹, razumijevanje da turistička mobilnost u vremenu i prostoru igra važnu ulogu u planiranju i upravljanju turizmom. Istraživanje Guixa i Fonta²⁰ doprinosi recentnim istraživanjima koji imaju za cilj razumjeti stavove dionika nakon pandemije, područja koje se najčešće istražuje iz perspektive stanovnika i turista. Williams, Chen, Li i Balaž²¹ navode da u globalnoj epidemijskoj krizi čimbenici rizika, neizvjesnosti i nejasnoće utječu više na putovanja na duge relacije nego na putovanja kratke relacije. Park, Kim, Kim, Lee i Giroux²² tvrde da je u većini istraživanja postignut konsenzus da korisnici obično izbjegavaju prenapučena turistička odredišta jer postoji negativna korelacija između gužve i zadovoljstva. Gyimóthy, Braun i Zenker²³ navode da je zatvaranje i privremeno ponovno otvaranje međunarodnih granica potaknulo domaći turizam i promijenilo sastav posjetitelja destinacija u domovini. Ne samo da se domaća putovanja oporavljaju brže nego međunarodna putovanja, već su se i sklonosti ljudi prema daljim odredištima pomaknule prema manjim, obližnjim mjestima. Brundu, Battino i Manca²⁴ (2021) tvrde da nesigurnost putovanja tjera turiste da žive odmor na otvorenom i pomiče umove svjesnije prema praksama održivog turizma pokazujući veći interes za neke oblike turizma, poput ruralnog i kulturnog. Ovaj rezultat ističe

¹³ Wilkinson, T., Coles, T., Petersen, C. (2022). Mindful continuation? Stakeholder preferences for future tourism development during the COVID-19 crisis. *Tourism Geographies*, 25:8, 1893-1911.

¹⁴ Assiouras, I., Vallströmb, N., Skourtis, G. & Buhalis, D. (2022). Value propositions during service mega-disruptions: Exploring value co-creation and value co-destruction in service recovery. *Annals of Tourism Research*, Volume 92, 1-14.

¹⁵ Weinberger, M. F., & Wallendorf, M. (2012). Intracommunity gifting at the intersection of contemporary moral and market economies. *Journal of Consumer Research*, 39(1), 74–92.

¹⁶ Visentin, M., Reis, R. S., Cappiello, G., & Casoli, D. (2021). Sensing the virus. How social capital enhances hoteliers' ability to cope with COVID-19. *International Journal of Hospitality Management*, 94, Article 102820.

¹⁷ Yu, L. Zhao, P., Tang, J. & Pang, L. (2022). Changes in tourist mobility after COVID-19 outbreaks. *Annals of Tourism Research*, Volume 98, 1-14.

¹⁸ Shoval, N., & Isaacson, M. (2007). Tracking tourists in the digital age. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 141–159.

¹⁹ Zheng, W., Li, M., Lin, Z., & Zhang, Y. (2022). Leveraging tourist trajectory data for effective destination planning and management: A new heuristic approach. *Tourism Management*, 89, 104437.

²⁰ Guix, M., Font, X. (2022). Consulting on the European Union's 2050 Tourism Policies: An appreciative inquiry materiality assessment. *Annals of Tourism Research*, Volume 93, 103353.

²¹ Williams, A., Chen, J., Li, G. & Balaž, V., op.cit.

²² Park I.J, Kim, J., Kim, S., Lee, J. & Giroux, M. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on travelers' preference for crowded versus non-crowded options. *Tourism Management*, Volume 87, 104398.

²³ Gyimóthy, S, Braun, E. & Zenker, S. (2022). Travel-at-home: Paradoxical effects of a pandemic threat on domestic tourism. *Tourism management*, Volume 93, 104613, 1-14.

²⁴ Brundu, B., Battino, S., Manca, I. (2021). The sustainable tourism organization of rural spaces. The island of Sardinia in the era of "staycation". *Proc. Int. Cartogr. Assoc.*, 4, 15, 1-8.

snažnu otpornost domaćeg turizma i potencijal za jačanje gospodarskog oporavka u razdoblju nakon pandemije, posebno za velike gradove u naseljenim zemljama²⁵.

Gyimóthy, Braun i Zenker²⁶ tvrde da je potrebno više empirijskih dokaza kako bi se riješilo pitanje jesu li promjene izazvane pandemijom privremene ili su ubrzane trajne tranzicije koje su već u tijeku. Mogla bi postojati pozitivna strana za postpandemijski turizam: prijelaz na održivije oblike turizma s manje putovanja i ponovno uvažavanje i prihvaćanje turizma kao gospodarske aktivnosti. Aktivnosti domaćeg turizma u mnogim zemljama su se nastavile ranije nego međunarodni turizam. To je dovelo do ponovne usredotočenosti na domaći turizam i prepoznavanja njegove važnosti jer su destinacije i poduzeća nastojale ublažiti gubitak međunarodnih tržišta²⁷. Čorak, Boranić Živoder i Marušić²⁸ tvrde da su izazovi s kojima se turizam susreo, koji su posljedica pandemije, naglasili potrebu za harmonizacijom podataka, aktivnosti, politika i mjera, uz potrebu za užom suradnjom između praktičara, kreatora politika i znanstvenika, kako sveučilišta tako i istraživačkih organizacija. Krize poput ove pandemije su iznenadne, neizvjesne i nestabilne. Tradicionalni pristupi možda neće biti primjenjivi ili učinkoviti za predviđanje oporavka turističke potražnje. Barem je omogućio praktičarima da razmotre turističku reformu i inovacije, međunarodnu suradnju i regionalnu komunikaciju²⁹.

Ruralni turizam u službi revitalizacije ruralnih područja

Prema Svjetskoj turističkoj organizaciji, trendovi u razvoju turizma ukazuju na porast domaćih putovanja i povećan interes za turističke proizvode koji se mogu povezati s prirodom, aktivnostima na otvorenom i ruralnim turizmom. Posljedično, sve se više strateškog promišljanja ulaže u razvoj destinacije kroz specifične oblike turizma kao što je ruralni turizam. Vijeće Europe je još 1986. godine definiralo ruralni turizam kao turizam koji obuhvaća sve aktivnosti u ruralnom području, a ne samo one koje bi se mogle odrediti kao turizam na farmama ili agroturizam³⁰. Brojni autori definiraju ruralni turizam kao turizam koji uključuje široki spektar tema, aktivnosti, usluga i pogodnosti vezanih uz lokalni poljoprivredni način života, koje pružaju poljoprivrednici i lokalno ruralno stanovništvo kako bi privukli turiste na svoje ruralno područje i na taj način ostvarili dodatni izvor prihoda za svoju poslovnu jedinicu/gospodarstvo. On obuhvaća razne sadržaje boravka, od upoznavanja lokalnih prehrambenih proizvoda do aktivnosti vezanih uz kulturu, tradiciju, povijest i baštinu lokalnog stanovništva, noćenje na farmama, ekoturizam, kulturni turizam, avanturistički turizam, agroturizam, kao i aktivnosti na otvorenom prostoru i doživljaje koji su ostvareni u

²⁵ World Tourism Organization (2020). *UNWTO highlights potential of domestic tourism to help drive economic recovery in destinations worldwide*. URL:

<https://www.unwto.org/news/unwto-highlights-potential-of-domestic-tourism-to-help-drive-economic-recovery-in-n-destinations-worldwide>. UNWTO (2020) u Yu. L. Zhao, P., Tang, J. & Pang, L., op. cit.

²⁶ Gyimóthy, S., Braun, E. & Zenker, S., op. cit.

²⁷ OECD, op.cit.

²⁸ Čorak, S., Boranić Živoder, S., Marušić, Z. (2020). Opportunities for tourism recovery and development during and after COVID-19: Views of tourism scholars versus tourism practitioners. *Tourism*, Vol. 68/ No. 4/ 2020/ 434 – 449.

²⁹ Zhang, H., Song, H., Wen, L. & Liu, C. (2021). Forecasting tourism recovery amid COVID-19. *Annals of Tourism Research*, Volume 87, 103149, 1-16.

³⁰ Vijeće Europe (1986). URL: <https://rm.coe.int/09000016809a7aa3>.

nenarušenom ruralnom ambijentu³¹. Ruralni turizam je i skupni naziv za različite aktivnosti i oblike turizma koji se javljaju izvan gradova i onih područja na kojima se razvio masovni turizam³² odnosno za sve posebne oblike turizma u ruralnim područjima: turizam na seoskom gospodarstvu, lovni, ribolovni, ekoturizam, zdravstveni, športsko-rekreacijski, rezidencijalni (kuće za odmor), pustolovni, kamping turizam, nautički turizam, gastronomski, vinski, kulturni turizam, vjerski turizam itd.³³ Ruralna područja se mogu definirati kao područja u kojima se ekstenzivno koristilo zemljište, osobito kroz poljoprivredu i šumarstvo, u kojem su pretežito manja naselja u kojima su priroda i građevine izrazito povezani te potiču stil života temeljen na uvažavanju okoliša u sprezi s vlastitim življenjem³⁴. Ruralni razvoj može se definirati kao sveukupno poboljšanje ekonomske i socijalne dobrobiti ruralnih stanovnika te institucionalnog i fizičkog okruženja u kojem žive. U današnje vrijeme koncept ruralnog razvoja postaje sve složeniji, nadilazi okvire ekonomske sfere i dovodi do sve većeg naglaska na nepretjeranom iskorištavanju prirodnih resursa i krajobraza, kao i na poticanju i valorizaciji postojeće materijalne i nematerijalne imovine³⁵. Ruralna područja su specifična područja koja nastoje razviti turizam na temelju svojih posebnosti i autentičnosti te na karakteristikama ruralnih prostora³⁶.

Četiri ključna elementa koji obilježavaju ruralni turizam su prirodni ruralni resursi, ruralni način života, ruralno nasljeđe i ruralne aktivnosti. Turizam u ruralnim područjima potiče očuvanje ruralnog načina života, tradicije i običaja te unaprjeđuje kvalitetu poljoprivredne proizvodnje i života u cijelosti. Kroz navedeno se ostvaruje povećanje dohotka i rast životnoga standarda domicilnoga stanovništva, gospodarski rast i razvoj, očuvanje prirodnih i antropogenih resursa te zadovoljstvo i motivacija zaposlenika³⁷. Ruralni turizam uključuje niz aktivnosti i usluga koje organizira stanovništvo u ruralnim područjima na temelju elemenata koji karakteriziraju ta ruralna područja. Ponuda u ruralnom turizmu ne uključuje samo vidljive karakteristike prirode, arhitekture, folklor, gastronomije, već i one nevidljive, kao što su, primjerice, tradicionalno gostoprimstvo, običaji, kultura očuvanja prirode, kultura komuniciranja, vjerovanja i legende lokalnog stanovništva različitih nacionalnosti i vjera koji su razvili specifičan način života na određenom području. Upravo taj doživljaj jedinstvene višedimenzionalne mreže života ostvaren kroz osobni kontakt s lokalnim stanovništvom čini ruralni turizam jedinstvenim. Važnost ruralnog turizma proizlazi iz interakcije poljoprivredne proizvodnje, proizvodnje tradicionalnih proizvoda, prezentacije tradicije, lokalne i tradicijske

³¹ Tubić, D. (2019). *Ruralni turizam: od teorije do empirije*. Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici

³² Demonja, D. & Ružić, P. (2010). *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*. Zagreb: Meridijani.

³³ Starčević, K., Vojinović, Ž. & Glavaš, J. (2022). Intangible cultural heritage and their influence on financial results in rural tourism. *Economics of Agriculture*, Year 69, No. 2, 2022, 483-496.

³⁴ Svržnjak, K., Kantar, S., Jerčinović, S. & Kamenjak, D. (2014). *Ruralni turizam – Uvod u destinacijski menadžment*. Križevci: Visoko gospodarsko učilište.

³⁵ Ammirato, S., Felicetti, A. M., Raso, C., Pansera, B. A. & Violi, A. (2020). Agritourism and Sustainability: What We Can Learn from a Systematic Literature Review. *Sustainability* 2020, 12, 9575, 1-18.

³⁶ Rudan, E. & Stipanović, C. (2021). Music in the tourism offering of rural regions (the case of eastern Croatia). *Europ. Country*. Vol. 13, 2021, No. 3, 685-696.

³⁷ Smolčić Jurdana, D., Soldić Frleta, D. & Đedović, L. (2018). Obilježja turizma u ruralnom prostoru. *Novo vrijeme – vrijeme za ruralni turizam; New era – the era of rural tourism/* Smolčić Jurdana, Dora; Milohnić, Ines (ur.). Opatija, Sveučilište u Rijeci Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija, 2018. 220-229.

hrane i turističkih usluga³⁸. Turizam značajno utječe na revitalizaciju ruralnih područja i povećanje kvalitete života kroz izravne i neizravne utjecaje generiranjem efekata kao što su dodatni prihodi lokalnog stanovništva, priljev stranih valuta, povećanje investicija i zapošljavanja, čime potiče i osnažuje razvoj lokalnog gospodarstva. U trendovima turističke potražnje vidljiv je povećan interes turista za specifične oblike turizma među kojima ruralni turizam zauzima visoko mjesto³⁹. Ruralna područja privlačna su turistima zbog svojih specifičnih intrinzičnih ruralnih karakteristika u kojima mogu pobjeći od ubrzanog urbanog načina života i pronaći autentičnost i mir. Ruralna područja nude priliku za istraživanje i učenje, kao i za slobodno vrijeme. Stavljanjem ruralnih područja na raspolaganje ruralnom turizmu, lokalne zajednice mogu napredovati i započeti daljnji razvoj u zelenijem i održivijem smjeru⁴⁰. Važnost ruralnog turizma vidljiv je u interakciji poljoprivredne proizvodnje tradicionalnih proizvoda, prezentiranja tradicije, tradicijske gastronomije i turističkih usluga te korištenju postojećih resursa⁴¹.

Ruralni turizam ima svoje korijene u literaturi o turizmu od 1994. godine, kad su istraživači opisali ruralni turizam ne samo kao turističke aktivnosti koje se odvijaju u ruralnim područjima, već kao složen i višeslojni sektor turizma⁴². Autori koji propagiraju turizam kao strategiju razvoja ruralnog područja ističu da ruralna područja imaju specifičnu privlačnu snagu isprepletenu kulturom, povijesti, tradicijom, geografskim i etičkim obilježjima. Također, ruralni turizam se razvija lokalno bez ovisnosti o stranim poduzećima što osigurava prepoznatljivost i autentičnost ruralnog turističkog proizvoda⁴³. Ključni aspekti ruralnog turizma uključuju reprezentativne prirodne resurse, stvarno poljoprivredno gospodarstvo, razne turističke resurse i način života specifičan za ruralnu sredinu⁴⁴. Ruralni turizam revitalizira postojeću tradicijsku gradnju te baštini daje novu turističku namjenu. Pokušava na najbolji i najkvalitetniji način iskoristiti postojeće strukture bez granje novih kapaciteta⁴⁵. Rastuća ovisnost gospodarstava mnogih regija o turističkoj industriji dovela je do neumoljive promjene u percepciji mnogih ruralnih stanovnika. Rezultati istraživanja Demirović Bajrami, Radosavac, Cimbaljević, Tretiakova & Syromiatnikova⁴⁶ istaknuli su važnost zaštite onih elemenata koji mogu biti ugroženi razvojem turizma – prirodnih i izgrađenih krajobrazu kao obilježja mjesta i svih ostalih čimbenika koji odražavaju karakter mjesta. Percepcija koristi od turizma odrazit će se na kvalitetu života stanovnika samo ako su stanovnici bili angažirani ili

³⁸ Vlahović, B. & Užar, D. (2019). The Role and Characteristics of Rural Tourism in Serbia: Case study of Vojvodina Region. *4th International Thematic Monograph - Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era*, 475-491.

³⁹ Smolčić Jurdana, D., Soldić Frleta, D. & Đedović, L., op. cit.

⁴⁰ Smolčić Jurdana, D. & Agbaba, R. (2022). Rural tourism perspectives: crisis as an opportunity. *5th International rural tourism congress Rural tourism: quality, sustainability, inclusiveness/* Tubić, D. ; Bakan, R. ; Pleša Puljić, N. (ur.). Virovitica - Zagreb, Veleučilište u Virovitici, Hrvatska udruga za turizam i ruralni razvoj, 2022. 698-708.

⁴¹ Demonja, D. & Ružić, P., op. cit.

⁴² Chi, X., Lee, S. K., Ahn, Y. & Kiatkawsin, K. (2020). Tourist-Perceived Quality and Loyalty Intentions towards Rural Tourism in China. *Sustainability* 2020, 12, 3614, 1-19

⁴³ Tubić, D., op. cit.

⁴⁴ Adamov, T., Iancu, T., Pet, E., Popescu, G., Șmuleac, L., Feher, A. & Ciolac, R. (2023). Rural Tourism in Marginimea Sibiului Area—A Possibility of Capitalizing on Local Resources. *Sustainability* 2023, 15, 241, 1-23.

⁴⁵ Svržnjak, K., Kantar, S., Jerčinović, S. & Kamenjak, D., op. cit.

⁴⁶ Demirović Bajrami, D., Radosavac, A., Cimbaljević, M., Tretiakova, T. N. & Syromiatnikova, Y. A. (2020). Determinants of Residents' Support for Sustainable Tourism Development: Implications for Rural Communities. *Sustainability* 2020, 12, 9438, 1-16.

imali koristi od turizma. Pобољшanje lokalne infrastrukture i бољи imidž zajednice bile su značajne prednosti razvoja turizma koje mogu побољшати kvalitetu života stanovnika. Porast ruralnih turista rezultira sveukupnim pozitivnim porastom potražnje i za lokalnom proizvodnjom hrane i занатским proizvodima, generirajući povećanje regionalne dodane vrijednosti⁴⁷.

Brojni autori navode različite pozitivne ekonomske i neekonomske učinke ruralnog turizma na побољшanje života u ruralnim područjima⁴⁸⁴⁹⁵⁰⁵¹. Izdvajaju generiranje potrošnje i multiplikacijski efekt turističke potrošnje, generiranje prihoda, posebno u stranoj valuti, povećanje primarne i preradbene poljoprivredne proizvodnje, stvaranje novih tržišta za poljoprivredne proizvode, razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti, očuvanje naselja i okoline, povećanje zaposlenosti, mogućnost ostvarivanja dodatnih prihoda, razvoj gospodarstva ruralnih područja, nove poslovne mogućnosti i poticanje ulaganja, povećanje kvalitete poslovanja, pružanje mogućnosti za inovacije i kreativnost, povećanje lokalnog znanja, podizanje svijesti stanovnika, očuvanje prirodnih osnova življenja, oplemenjivanje krajolika, podržavanje i čuvanje lokalnih obrta i vještina, oživljavanje tradicionalne arhitekture i baštine, revitalizaciju prirodnih, kulturnih i povijesnih resursa, očuvanje tradicijskih vrijednosti, očuvanje identiteta, osjećaj blagostanja, poticanje ravnopravnosti spolova, mogućnost za pozitivnu interakciju razmjenom kulture i kulturnih vrijednosti, obnavljanje starih i oblikovanje novih sadržaja i sl. Navedene aktivnosti utječu na prirodu i društvo u ruralnoj sredini i važni su čimbenici ruralnog razvoja. Turizam može unaprijediti lokalni život kroz бољу lokalnu infrastrukturu i zajedničke uređaje (radi održavanja turizma) koji mogu побољшати zdravstvenu skrb, obrazovne resurse, mogućnosti zapošljavanja i razine prihoda. Turizam dodaje novu dinamiku tradicionalnom ruralnom životu na selima, širi horizonte seljana, smanjuje pritisak stanovnika na preživljavanje i побољшава osobne odnose među seljanima⁵². Revitalizacija života u ruralnim područjima jedan je od pozitivnih učinaka koji proizlazi iz razvoja ruralnog turizma. On može postati pokretač i generator uspavane nacionalne ekonomije kroz diverzifikaciju ruralne ekonomije. Може osigurati dodatne prihode ruralnom stanovništvu, smanjiti nezaposlenost, migraciju stanovništva, побољшати imidž države i smanjiti razlike u gospodarskom razvoju ruralnih i urbanih područja, koje su izrazito velike. Оčuvanje i unapređenje okoliša, očuvanje prirodnih krajolika i povijesnih lokaliteta također su pozitivni učinci razvoja ruralnog turizma⁵³.

Razvoj turizma u ruralnim područjima može potaknuti povratak stanovništva, osobito jer nisu potrebna velika ulaganja za uključivanje lokalnog stanovništva u turističke aktivnosti, a

⁴⁷ Testa, R., Galati, A., Schifani, G., Di Trapani, A. M. & Migliore, G. (2019). Culinary Tourism Experiences in Agri-Tourism Destinations and Sustainable Consumption—Understanding Italian Tourists' Motivations. *Sustainability* 2019, 11, 4588, 1-17.

⁴⁸ Ružić, P. (2005). *Ruralni turizam*. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč

⁴⁹ Gannon, A. (1994). Rural tourism as a factor in rural community economic development for economies in transition. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 2., No. 1-2, u Tubić, D., op. cit.

⁵⁰ Smolčić Jurdana, D., Soldić Frleta, D. & Đedović, L., op. cit.

⁵¹ Hasanaj, P., Rudhani, L. H., & Terstena, A. (2022). The Impact Of Social Factors On The Sustainable Development Of Rural Tourism. *Quality - Access to Success*, Vol. 23 Issue 191, 10-20.

⁵² Zhuang, X., Yao, Y. & Li, J. (2019). Sociocultural Impacts of Tourism on Residents of World Cultural Heritage Sites in China. *Sustainability* 2019, 11, 840, 1-18.

⁵³ Dašić, D., Živković, D. & Vujić, T. (2020). Rural tourism in development function of rural areas in Serbia. *Economics of Agriculture*, Year 67, No. 3, 2020, 719-733.

potražnja za ruralnim turizmom stalno raste⁵⁴. Također, ima za cilj riješiti neke probleme poput povratka migracija iz urbanih sredina u područje porijekla, povećati stabilnost aktivnog stanovništva kroz poboljšanje njegovih životnih uvjeta, osigurati uvjete za nove gospodarske i komercijalne aktivnosti, te zaštititi prirodni okoliš i lokalnu kulturu kao izvor za privlačenje turista. Turistički planeri moraju biti svjesni da će stanovnici podržati razvoj turizma ako vide da turizam donosi pozitivne promjene u njihovo lokalno gospodarstvo i/ili okoliš (te pozitivne promjene mogu biti nove poslovne prilike, kulturna razmjena, poboljšanje uvjeta okoliša, itd.). Stanovnici će podržati razvoj turizma ako se turistička politika temelji na poštenju, transparentnosti, potrebama zajednice i ako se stanovnicima pruže pouzdane informacije. Osim toga, planeri moraju pronaći pravi način za ravnopravnu podjelu koristi od turizma između pojedinaca svih društvenih slojeva. Praćenje stavova i percepcija stanovnika treba provoditi dugoročno i kontinuirano⁵⁵.

Ekspanzija ruralnog turizma trend je koji je prisutan u većini zemalja Europe, a posljednjih godina zahvaća i hrvatsko ruralno područje. Ruralni turizam u Republici Hrvatskoj se počeo razvijati od Domovinskog rata, prvo kao poticanje razvoja kontinentalnog turizma, a zatim kao bitan činitelj razvoja ruralnog prostora⁵⁶. Ruralna područja u Republici Hrvatskoj imaju bogatu prirodnu i kulturnu baštinu te veliki potencijal za razvoj ruralnog turizma. Međutim, ruralni turizam karakterizira nerazvijena turistička ponuda, nedostatak smještajnih kapaciteta i opće turističke infrastrukture⁵⁷. Strategija razvoja održivog turizma⁵⁸ navodi da je ruralni turizam u Republici Hrvatskoj nisko percipiran i nedovoljno profiliran te da se većinom veže za kontinentalnu Hrvatsku i zaleđe u primorskim županijama. Ponuda ruralnog turizma je slabo razvijena, ali postoji veliki potencijal, osobito na području međunarodne konkurentnosti. Poduzetništvo u ruralnom turizmu slabo je razvijeno kao rezultat dugotrajnog procesa zanemarivanja ruralnih područja i usmjeravanja napora na obalni turizam u Hrvatskoj. Posljedično je nedovoljno razvijena tematska ponuda obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i ne postoji sustavan pristup promicanju obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Ruralni turizam razvojem kontinentalnog turizma omogućuje razvoj novih turističkih destinacija⁵⁹.

Zaključak

Gössling, Scott i Hall⁶⁰ navode da krizu COVID-19 treba promatrati kao priliku za kritičko preispitivanje putanje turističkog rasta i propitivanje logike da veći broj dolazaka implicira

⁵⁴ Soldić Frleta, D. (2015). Ekonomske prilike u ruralnim prostorima. Spodbujanje ruralnoga turizma / Poticanje ruralnog turizma (ured. Sedmak G., Smolčić Jurdana, D., Kociper T., Planinc, T.). Založba Univerze na Primorskem, Koper, Slovenija, (2015), 51 – 59.

⁵⁵ Demirović Bajrami, D., Radosavac, A., Cimbaljević, M., Tretiakova, T. N. & Syromiatnikova, Y. A. , op. cit.

⁵⁶ Svržnjak, K., Kantar, S., Jerčinović, S. & Kamenjak, D., op. cit.

⁵⁷ Mičetić Fabić, M. & Šker, I. (2022). Development in rural tourism through entrepreneurial support institutions. *5th International rural tourism congress Rural tourism: quality, sustainability, inclusiveness*/ Tubić, D. ; Bakan, R. ; Pleša Puljić, N. (ur.). Virovitica - Zagreb, Veleučilište u Virovitici, Hrvatska udruga za turizam i ruralni razvoj, 2022. 138 – 151.

⁵⁸ Strategija razvoja održivog turizma do 2030., op. cit.

⁵⁹ Smolčić Jurdana, D. (2015). Sustainable local economy: entrepreneurship in rural tourism. *Athens Jean Monnet Papers* 6, 2-20.

⁶⁰ Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29:1, 1-20.

veće koristi. Fletcher, Blanco-Romero, Blázquez-Salom, Cañada, Murray Mas & Sekulova⁶¹ tvrde da ponovno promišljanje turizma iz perspektive od-rasta može dodatno implicirati propitivanje ustaljenih praksi kao dio dublje razine transformacije sredstava za život i stilova života u skladu s postkapitalističkim načelima. Postoji hitna potreba da se ne vratimo uobičajenom poslovanju kada kriza završi, nego da iskoristimo priliku da se promisli o transformaciji globalnog turističkog sustava koja je više usklađena s ciljevima održivog razvoja. Ateljević⁶² poziva da se ne vraćamo u „normalno” koje je postojalo prije COVID-19, već da pružimo viziju kako svijet može evoluirati u nešto drugačije. Ruralni turizam je optimalan scenarij za razvoj ruralnih područja. Njegovo ishodište leži u ruralnoj tradiciji, kulturi, lokalnom stanovništvu i autohtonim proizvodima i uslugama. Revitalizacija ruralnih područja moguća je kroz turističku ponudu koja obuhvaća originalne usluge i proizvode koji su prepoznati i u inozemstvu. Kod planiranja razvoja ruralnog turizma treba voditi računa da se uvažavaju lokalna obilježja, da se osigura optimalna uporaba i očuvanje prirodnih resursa, da se poštuje društvena i kulturna autentičnost lokalne zajednice i da se potiče očuvanje njihovih tradicionalnih vrijednosti⁶³. Ruralni turizam se oslanja na prirodne ljepote, autentičnost, očuvanu tradiciju i baštinu te njegov razvoj mora imati dugoročnu strategiju razvoja kako bi se očuvali svi njegovi resursi bez kojih se dovodi u pitanje kvaliteta usluga, konkurentnost i sam njegov opstanak⁶⁴. Ruralni turizam smatra se obećavajućom šansom za diverzifikaciju klasične morske destinacije i presretanje stranih turista koji traže nove destinacije u unutrašnjosti, gdje je turizam još uvijek nedovoljno razvijen⁶⁵. Posebnu pozornost treba posvetiti poboljšanju infrastrukture, institucionalnog okvira, marketinga i suradnje svih dionika na terenu⁶⁶. S obzirom na očekivani rast turizma postoji veliki optimizam za ruralni turizam. Brojne institucije, organizacije i akademski istraživači prepoznali su turizam kao potencijalno sredstvo gospodarskog razvoja, posebice ruralnih zajednica. Ruralni turizam može se promatrati kao element razvojne strategije za poboljšanje društveno-kulturne, gospodarske i ekološke dobrobiti ruralnih područja⁶⁷. Ruralni turizam također može pridonijeti povratku izbjeglica i prognanika u Hrvatsku. Pripadnici nacionalnih manjina koji su tijekom Domovinskog rata napustili Hrvatsku mogu obnoviti/adaptirati svoje domove u ruralnim područjima i ponuditi turistima pogled na ruralni život kakav je bio prije rata u tim krajevima. Ruralna područja nude nove mogućnosti za zaradu kao što je bavljenje ruralnim turizmom što može potaći povratak stanovništva u ruralne krajeve. Ova pandemija stvorila je promjene koje mogu imati dalekosežne posljedice za budući razvoj turizma u

⁶¹ Fletcher, R., Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M., Cañada, E., Murray Mas, I. & Sekulova, F. (2021). Pathways to post-capitalist tourism, *Tourism Geographies*, 25:2-3, 707-728.

⁶² Ateljević, I. (2020). Transforming the (tourism) world for good and (re)generating the potential ‘new normal’. *Tourism Geographies*, 22(3), 467–475.

⁶³ Smolčić Jurdana, D., Soldić Frleta, D. & Đedović, L., op. cit.

⁶⁴ Kljaić Šebrek, J. (2020). *Mjerenje kvalitete usluga u ruralnom turizmu: primjena modificiranoga RURALQUAL modela*. Doktorska Disertacija. Rijeka: Sveučilište u Rijeci

⁶⁵ Peira, G., Longo, D., Pucciarelli, F. & Bonadonna, A. (2021). Rural Tourism Destination: The Ligurian Farmers’ Perspective. *Sustainability* 2021, 13, 13684, 1-15.

⁶⁶ Vaishar, A. & Šťastná, M. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations. *Current Issues in Tourism*, 25(2), 187–191.

⁶⁷ Hamarneh, I. (2019). Development of rural tourism in the Czech republic: case study of the South Bohemian region, u Klímová, V., Žítek, V. (ur.) *22nd International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masaryk University Press, 561-567.

cjelini. Ovo je naša prilika da odbacimo stare neodržive prakse i stvorimo bolju budućnost za turizam i društvo.

PERSPECTIVES OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE POST-PANDEMIC PERIOD

Summary: The COVID-19 pandemic has significantly affected all aspects of human life, including tourism. Tourists turned to nature, rural areas and shorter trips, and a growing trend in demand for rural tourism was noticed. There are numerous positive economic and non-economic effects of rural tourism on improving life in rural areas. The development of tourism in rural areas encourages the preservation of natural rural resources, the rural way of life, traditions and customs. Rural areas offer new opportunities for earning, such as engaging in rural tourism, which can encourage the return of the population to rural areas. Rural tourism can also contribute to the return of refugees and exiles to Croatia and is an optimal scenario for the development of rural areas.

Keywords: pandemic, rural tourism, return of the population